

nę wynalezioną przez siebie samę rozmnożyć, i do produktu przydać resztę od ostatniego odciągnięcia z liczby danéj pozostałą: produkt ieneralny wypadający, powinien być równy zupełnie liczbie danéj. Tak w ostatnim przykładzie ścianę 2498 w siebie wprowadziwszy, wypada: 6,240,004. Do tych przydawszy resztę pozostałą: 3761, wychodzi liczba dana: 6,243765.

Ta jest cała nauka o wyciąganiu ściany kwadratowej, mówmy teraz o kubicznój.

§ II.

O wyciąganiu ściany sześciogrannéj z liczby danéj.

11. **C**o jest liczba sześciogranna, czyli kubiczna?

Jest to, iakośmy już powiedzieli, produkt liczby trzy razy w siebie wprowadzonéj, iako np. Sześciogran 8, wypada z rozmnożenia liczby $2 \times 2 \times 2 = 8$. albo też: Jest to produkt z rozmnożenia kwadratu przez swoje ścianę. Tak rozmnażając kwadrat 9 przez swoją ścianę 3, wypada sześciogran 27, który się inaczej nazywa stopniem trzecim.

12. Co jest wyciąganie ściany sześciogrannéj z liczby danéj?

Jest to wynalezienie takiéj liczby, która przez siebie samę trzy razy rozmnożona, czy-

ni, czyli rodzi liczbę zadaną, to jest sześciogran, czyli kostkę, wszerek, wzdłuż i w głąb równoboczną, jeżeli dana liczba jest zupełnie sześciogranna: jeżeli zaś nie, rodzi największy sześciogran w owęj liczbie zamknięty. np. Wyciągnąć ścianę sześciogranną z liczby danej 8, jest to wynaleźć liczbę 2, która trzy razy w siebie wprowadzona, daną liczbę 8 rodzi.

13. Kiedy liczba dana nie wynosi więcej nad tysiąc, iak łatwo można mieć iey ścianę sześciogranną?

W ten czas można ią łatwo znaleźć w tablicy następującej; np. Chcąc doysć, iaka jest ściana sześciogranna 27; szukam w trzeciej kolumnie tej liczby, i znajduię ią w trzecim rzę-

Ścia- ny	Czwor- grany.	Sze- ściogr:
1	1	1
2	4	8
3	9	27
4	16	64
5	25	125
6	36	216
7	49	343
8	64	512
9	81	729
10	100	1000

dzie; więc 3 w tymże samym rzędzie w pierwszy kolumnie położone, są ścianą sześciogranną 27. Bo $3 \times 3 = 9$, też $9 \times 3 = 27$. Jeżeli zaś dana liczba nie jest rzetelny sześciogran, w ten czas bierze się ściana najbliższa liczbie zadanej. Tak liczby 270, jest ściana najbliższa 5 i t. d. iakośmy wyżey o wyciąganiu ściany czworograniastej powiedzieli.

14. Kiedy liczba zadana wynosi więcej nad tysiąc, iak się z nięj wyciąga ściana sześciogranna?

W ten czas trzeba zachować następujące reguły: *Naprzód*, Potrzeba daną liczbę, zaczynając od ręki prawey, tak podzielić, aby w każdéy części trzy figury znaydowały się, prócz pierwszey od ręki lewéy, która czasem dwie, a czasem iedną tylko figurę mieć może. Ile będzie takich części, tyle bydz powinno figur w ścianie z całej liczby wyciągnięny. Prócz tego trzeba, iak wyżej o wyciąganiu ściany czworogrannéy powiedzieliśmy, kłaść kropkę pod trzecią figurą od prawey ręki, i znowu dwie we środku opuściwszy pod szóstą figurą, potem pod dziewiątą, dwunastą, i tak daléy; zawsze po dwie figury we środku po każdéy kropce opuszczając.

Powtóre. Pierwszey części liczby daney szukam ściany sześciogrannéy na tablicy sześciogranów, którey ieżeli nie znayduię, biorę ścianę sześciogranu naybliżey do niéy przychylającego się, i piszę ją na osobném miéyscu za pierwszą część ściany ieneralnéy. Potém z téy ściany wynalezionéy robię sześciogran, i odciągam go od pierwszey części liczby danéy.

Potrzenie. Do reszty, ieśli się iaka po tém odciągnienu została, składam następującą drugą część z liczby danéy, lecz po znalezieniu dzielnika, iedną tylko z owéy złożonéy części liczbę, czyli figurę kropką naznaczoną brać będę do szukania wielorazu. Dzielnika zaś drugiéy części tak wynayduię: ze ściany

już wynalezionéy robię kwadrat, i potraiam go, to jest mnożę go przez 3; Produkt stąd wypadający będzie dzielnikiem drugiey części; dopiero uważam, ile razy się ten dzielnik w owey drugiey części zamyka (nietykając dwóch figur ostatnich téżże części po kropce leżących), a wieloraz piszę za drugą figurę ściany ieneralnéy.

Poczwarte. Przez wieloraz wynaleziony rozmnażam dzielnik, a produkt piszę pod témi liczbami, w których się tenże dzielnik zamykał; potém potraiam pierwszą część ściany znalezionéy, i rozmnażam ją przez kwadrat drugiey części téżże ściany; produkt stąd wynikający piszę pod pierwszym produktem, iedną figurą ku prawéy występując. Naostatek robię sześciogran z téżże drugiey części ściany wynalezionéy, który piszę pod drugim produktem, iedną znowu figurą ku prawéy występując. Dopiero te trzy produkta razem zbieram, i odciągąm od drugiey części, wziętéy wraz z ostatniemi dwiema figurami za kropką stojącemi.

Popiąte. Do reszty, ieśli się iaką została, składam dalszą część z liczby danéy, i szukam nowego dzielnika tak, iakom wyżéy w trzecim punkcie powiedział, robiąc kwadrat ze ściany wynalezionéy, i potraiając go; produkt stąd wypadający, będzie nowym dzielnikiem. Uważam potém, ile razy zamyka się w części liczby danéy, dwóch ostatnich figur nie tykając. Wieloraz piszę za trzecią część ściany

generalnėy. Dopiero robię tym sposobem, iakom w czwartym punkcie powiedział, produkta, które zebrane odciągą z trzeciéy części liczby danéy i t.d. Tym sposobem można łatwo wyciągnąć ścianę sześciogranną z liczby danéy, choćby naywiększėy.

Wiedzieć zaś potrzeba, iż ieżeli wynaleziona ściana sześciogranna będzie złożona ze trzech figur, pierwsza część ściany, do szukania, czyli robienia produktów, powinna zamykać w sobie dwie figury, a druga część ieđną, trzecią figurę. Jeżeli zaś będzie złożona ze czterech figur, pierwsza część powinna zamykać trzy figury, a druga część czwartą figurę, i tak daléy. Przykłady całą tę naukę lepiéy i dokładniéy objaśnią.

Przykład I. Ma kto kamieni równo ciosanych 1728, chce z nich sześciogranny postument do posągu kazać wystawić; pytam, iak wiele na każdym boku wszereż, wglęb i wzdluż kamieni kłaść będzie potrzeba?

Liczba dana	Ściana sześciogranna.
-------------	-----------------------

1728	12
------	----

1	
---	--

Dzielnik 3	7,28
------------	------

6	
---	--

12	
----	--

8	
---	--

728	
-----	--

Abym z daney liczby ścianę wyciągnął, daną liczbę podzieliwszy na dwie części, widzę, że jedności ściana jest 1, które piszę za pierwszą część ściany na boku; a że jedności sześciogran jest 1, odciągam więc zaraz 1 od 1, nic się nie zostaje. Powtóre składam następującą część z liczby daney, i zrobiwszy dzielnik 3, sposobem przepisany, widzę, iż się w 7 dwa razy zamyka, piszę ie więc za drugą część ściany ieneralnéy; potem trzy produkta, według nauki wyżej podaney, uczyniwszy, i razem zebrane od drugiey części odciągnąwszy, zostaje się nic; co jest znakiem, iż dana liczba zupełnie jest sześciogranna. Ściana zaś wynaleziona 12 pokazuje, iż na każdy bok owego postumentu kłaść potrzeba kamieni 12. Bo 12×12 dają 144. Te 144×12 dają 1728, ile było kamieni danych.

Przykład II. Chcę wyciągnąć ścianę kubiczną z następującéy liczby:

Liczba dana	Ściana sześciogran.
66,926,037	406† ²⁶²¹ / ₄₆₅₇₂₈ .
64	
48 29,26,	
4800 29260,37. a.	
28800 .	d.
4320 .	d.
216	e.
2923416	f.
112621.	g.

W tym przykładzie, postępując sobie podług reguł wyżej podanych, ponieważ w drugiey części liczby daney, dzielnik 48 w 29 brać się nie może, zacznę za wieloraz pisać zero, a do drugiey części składam trzecią część z liczby daney, i zrobiwszy nowy dzielnik 4800, widzę, iż w 29,260 zamykaia się 6 razy. Te więc 6 piszę za trzecią figurę ściany, a potem robię produkta do odciagnienia ich z liczby podzielney; to jest wieloraz 6 rozmnażam przez dzielnika 4800, wypada produkt: 28800, który piszę przy *c*; potem potroiwszy pierwszą część ściany wynalezioną, wprowadzam ten produkt w kwadrat drugiey części ściany 6, i mam cały produkt, który piszę przy *d*; naostatek robię sześciogran z teyże drugiey części ściany 6, a produkt piszę przy *e*. Te produkta razem zebrawszy, piszę je przy *f*, i ten dopiero ieneralny produkt odciągam z liczby podzieloney *a*, zostaje się 2621 przy *g*. Co pokazuje, iż liczba dana nie jest zupełnie sześciogranna, czyli pełna. Sciana tedy sześciogranna 406 nie jest ścianą rzetelną liczby daney, lecz tylko ścianą największego sześciogranu, w owę liczbę zamykającego się. Dowód dobrze wyciągnioney ściany pełney będzie niżej ukazany.

Przykład III. Mam wyciągnąć ścianę pełną z następującej liczby:

Liczba dana	Sciama.
12,454,901,432	2318.

$$\begin{array}{r}
 8 \\
 \hline
 \text{Dzielnik } 12 \overline{) 4454.} \\
 \text{2gi} \text{y cz} \acute{\text{e}}\text{s} \text{ci} \overline{) } \\
  36 - \\
  54 - \\
  27 - \\
 \hline
 4167
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \text{Dzielnik } 1587 \overline{) 287901,} \\
 \text{3ci} \text{y cz} \acute{\text{e}}\text{s} \text{ci} \overline{) } \\
  1587 - \\
  69 - \\
  1 - \\
 \hline
 159391
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \text{Dzielnik } 160083 \overline{) 128510432.} \\
 \text{4ci} \text{y cz} \acute{\text{e}}\text{s} \text{ci} \overline{) } \\
  1280664 - \\
  44352 - \\
  512 - \\
 \hline
 128510432.
 \end{array}$$

Sciama więc wynaleziona danéy liczby iest: 2318. Ta trzy razy, w siebie wprowadzona, uczyni daną liczbę.

15. Jak insi wyciągaia sciame pełną z liczby danéy ?

Insi

Insi wyciągnąwszy ścianę z pierwszey części liczby daney, tak iak się powiedziało, iędnę tylko figurę z drugiey części liczby daney składają, i uczyniwszy sobie dzielnika, sposobem podanym, szukają wielorazu, który znalazłszy, piszą za drugą figurę ściany. *Potwóre.* Z téy nalezionéy ściany robią sześciogran, i odciągają go od obudwóch części liczby daney, a resztę zostającą pod liniyką wypisują. *Potrzenie.* Do téy reszty przydawszy iędną z trzeciéy części liczby daney figurę, i znalazłszy nowego dzielnika tymże samym co wyżej sposobem, i wieloraz za trzecią figurę ściany napisawszy, z całéy ściany sześciogran uczyniwszy, odciągają ten produkt od wszystkich części z liczby daney już branych. I tak daléy sobie postępują, kiedy tego potrzeba. Nie rozciągam się nad objaśnieniem tego sposobu, bo mi się pierwszy dokładniwszy zdaie.

16. Jeżeli się co zostaje po wyciągnięciu ściany sześciogrannéy z liczby daney, czego to iest znakiem?

Znakiem to iest, iż takowa liczba pełna sześciogranną nie iest, i ściana wynaleziona, nie iest ścianą rzetelną liczby daney, ale tylko ścianą największego sześciogranu w owéy się liczbie zawierającego. Ponieważ tedy cała ściana liczby daney całkowitą liczbą wyrazić się nie może, przeto reszta pozostała wyrażać się ma frakcyą, któręy licznikiem bę-

dzie taż sama liczba pozostała, a mianownikiem przewyżka zmniejszona iednym, która zachodzi między sześciogranem ściany wynalezionéy, i sześciogranem większym naybliższym. Jako w drugim przykładzie widzieć można. Podobnie wyciągnąwszy ścianę sześciograną ze 20, mam ścianę 2; reszta pozostała 12 będzie licznikiem przyległéy frakcyi, mianownikiem zaś $19 - 1 = 18$. Cała więc wynaleziona ściana będzie: $2\frac{1}{18}$.

Racya tego ta iest: iż sześciogran większy, np. 27, przewyższa sześciogran naybliżéy od siebie mnieyszy 8, ścianą 2 sześciogranu mnieyszego potroioną, i rozmnożoną przez ścianę 3 sześciogranu większego, z przydatkiem do produktu 1. to iest: $27 - 8 = 6 \times 3 + 1 = 19$. Albo też: każdy sześciogran przewyższa od siebie naybliższy mnieyszy, trzy razy wziętym kwadratem ze ściany mnieyszego kwadratu, przydając potroioną też samą ścianę, i do niéy 1. I dla téy przyczyny w żadnym wyciągniéniu ściany sześciogrannéy, reszta, ieśli iaka zbywa, nie może bydź większa, iak trzy razy wzięty kwadrat znalezionej ściany, oraz z przydaniem produktu potroionej téjże ściany; inaczéy liczba dana miałaby ścianę iedną iednością większą, nad tę która iest wynaleziona.

17. Jaka iest proba na doświadczenie dobrze wyciągnionéy ściany sześciogrannéy?

Ta następująca: rozmnaża się trzy razy

przez siebie samą znaleziona ściana, a do produktu dodaie się reszta od ostatniego odcięcia pozostała, summa równa liczbie danej wypaść powinna; inaczey znakby był popełnioney iakiéy omyłki. Tak w przykładzie drugim, ścianę znalezioną przez siebie trzy razy rozmnożywszy, i dodawszy resztę pozostałą 2621, wypada dana liczba: 66926037. Oto wizerunek roboty:

$$\begin{array}{r}
 406 \\
 406 \\
 \hline
 2436 \\
 \dots \\
 1624. \\
 \hline
 164836 \text{ Kwadrat.} \\
 406 \\
 \hline
 989016 \\
 \dots\dots \\
 659344. \\
 \hline
 66923416 \text{ Szesciogram.} \\
 2621 \text{ Reszta.} \\
 \hline
 66926037. \text{ Liczba dana.}
 \end{array}$$

18. Jak się wyciąga ściana tak kwadratowa, iako i pełna z frakcyi danych?

Wyciąga się ściana tak z licznika, iako i mianownika, sposobem wyżey podanym o kwadratach i sześciogramach, wypadnie frakcyja za ścianę danę frakcyi, zwłaszcza kiedy i licznik i mianownik ma ścianę rzetelną.

Tak $\frac{4}{5}$ są ścianą czworograną frakcyi $\frac{16}{25}$, a $\frac{3}{5}$ są ścianą sześciograną frakcyi $\frac{27}{125}$. (o)

§ III.

O wynaydowaniu liczb średnich nieprzerwanie proporcjonalnych.

Mowiliśmy już wyżej, iż dwoiaka iest proporcya: ciągła czyli nieprzerwana, i prosta czyli porządna, i tamże podaliśmy sposób na szukanie ozwartéy liczby proporcjonalnéy porządnéy. Tu ukażemy sposób na szukanie liczb średnich proporcjonalnych.

19. Jak się danym dwóm liczbom trzecia nieprzerwanie proporcjonalna wynaydzie?

Z drugiéy liczby robi się kwadrat, to iest w siebie samę wprowadza się, a produkt z tego mnożenia wypadający, dzieli się przez liczbę pierwszą, wieloraz ukaże trzecią liczbę dwóm danym liczbom nieprzerwanie proporcjonalną.

Niech będą dane dwie liczby: 2. 6, do których trzeciéy liczby nieprzerwanie proporcjonalnéy szukać mam. Według danéy nauki 6×6 , a produkt 36 podzieliwszy przez 2, wy-

---

(o) Jako wyciąganie ściany kwadratowéy, tak i sześciogranney przez naybliższe do prawdziwéy ściany przychylenie się z liczby niespełna sześciogranney opuszczamy, zwłaszcza, iż sześciogranne i wyższych stopniów ściany, do Algebry szczególnieyszém prawem należą, przez które reguły daleko łatwiej znaydowane bywają. Można w téy materii czytać Arytmetykę X. Skaradkiewicza, i Naukę X. Solskiego zostą, Zab: 14. który także opisuje sposób wyciągania ściany sześciogran: przez Tabliczki Nepera, w Nauce 18. Zab: 14. Jeometryi swoiéy.